

FİTRAT'IN TÜRKÇECİLİĞİ

DR. YUSUF AVCI

Dilin millet hayatı için önemini bilen ülkeler, dillerine sahip çıkarlar. Bu ülkelerden bazıları dillerini korumak için kanunlar çıkartırlar. Bunu yapmakta da haklıdırlar. Çünkü dil birliği bozulmuş, dili yozlaşmış milletlerin geleceğe güvenle bakmaları zordur. Toplumların uzun ömürlü olmasının teminatı dil ve kültürden geçer. Bu gerçeği zamanında görmüş olan Atatürk, “*Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir...*” diyerek dönemin millî dili devlet politikası hâline getirmiştir.

Dil ile millet arasındaki bu ilişkiyi başka devlet yöneticileri de kullanır. 1916’da Lenin, 1917’den sonra da Çiçerin ve başkaları verdikleri demeçlerde ağız birliği yaparak şöyle diyorlardı: “... *Bize katılan her millete kendi millî benliklerini, kültürlerini, dillerini korumada ve bağımsızlıklarını elde etmede yardımcı olacağız*”. Bunun tam tersi oldu. Rusya, Türklerin dil ve kültür birliğini parçalamak için onları çeşitli kabilelere ayırarak her kabile için ayrı bir devlet kurdu. Her Türk kabilesi ayrı bir millet, konuşulan her Türk lehçesi ayrı bir dil hâline getirildi (Kocaoğlu 1971).

Dille ilgili “böl ve parçala” siyaseti alfabe değişiklikleriyle gerçekleştirilmiştir. 1 Mayıs 1925’te Azerbaycan Sovyet Hükûmeti Lâtin alfabesini gazete ve resmî yazışmalarda mecbur tutar. 7 Ağustos 1925’te alınan bir kararla Arap yazısıyla basılmış yayınların Sovyetler Birliğine girmesi yasaklanmıştır. Mart 1926’da Bakû’da toplanan Türkoloji Kongresinde Sovyetler Birliği’ndeki bütün Türk lehçe ve ağızlarının Lâtin harflerine uydurulması kabul edilmiştir. Ruslar hâkimiyetleri altındaki Türklerin alfabelerini 1930-1940 yıllarında ikinci kez değiştirirler. Kiril alfabesi her Türk lehçe ve ağızlarına farklı şekillerde uygulandığı için Rusların Türk dilini ve kültürünü yozlaştırmaları büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Sovyet Türkoloğu Prof.N.A.Baskakov açıkça söyler der: “*Birçok milletin Rus alfabesini kabul etmesi yalnız onların gelişmesini sağlamış değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği içindeki birçok milletin Rusçayı ilerletmelerine ve*

Rus kültürünü benimsemelerine büyük yardımı dokunmuştur.” (Kocaoğlu 1971). SSCB’de 130 halka ait dil varlığından bahsedilerek bunların yetmiş tanesinin edebî dil olduğu ve bu yetmiş dilin elliye yakının Sovyet hâkimiyeti döneminde yazı dillerine kavuştukları belirtilir. Buradaki değişik büyüklükteki elli üç bölge için, *“Bunlar tamamen eşit hukukludur. Birbirini zenginleştirerek komünizmi yerleştirme idealine hizmet ederler. İşte bunlardan biri de Özbek dilidir”* (Şaabdurahmanov 1980: 5) denilmektedir. Bunların arasındaki “En önemli ilgi vasıtası”nın dil olduğunu söyleyen Lenin, Rusça için, *“Doğru tespit edilen millî siyasetin uygulanması sonucunda Rus dili SSCB halkları dostluğu ve iş birliği dili olmaya, ülkedeki birliği, fen ve tekniğin gelişmesini... sağlamaya devam etmektedir.”* (Şaabdurahmanov 1980: 12) der.

Batı Türkistan lehçelerinde Rusçanın etkisi bu kadarla kalmayıp daha ileri boyutlara taşınmak için özellikle Rusça yazarlara büyük armağanlar (Lenin Armağanı) dağıtılır. Soyadların da sonlarına birer “-of”, “-ova”, “-viç”, “-yev” gibi ekler getirilir. Türk lehçelerine sokulan Rusça kelimelerin Rusça söylenişlerinin aynen korunması için sert ve kesin kurallar vardır. Bunun yanında Batı dillerinden alınan kelimelerin de Rusçada olduğu gibi yazılması mecburdur: Hamlet > Gamlet gibi.

Bu politikaların sonucu Özbek Türkçesi, “Özbek Millî Dili” kabul edilir ve Özbek Millî Dili, “Özbek sosyalist milletinin millî, edebî dilidir.” (Şaabdurahmanov 1980: 6-19) şeklinde açıklanır. Bu eserde Özbek millî dilinin gelişmesinin Özbek milletinin gelişmesine bağlı olduğu belirtilerek şöyle devam edilir: *“Özbek milleti şekillenene kadar o, uruk, kabile dili ve elit dili tarzında yaşayarak gelişmeye başladı. Bilindiği gibi kapitalist ilişkilerin ortaya çıkmasıyla birlikte milletler de oluşmaya başlar. İşte milletlerin oluşmaya başlamasında esas unsur olan dil birliği, millî dil oluşur. Özbek milleti 19. asrın sonlarında 20. asrın başlarında şekillenmeye başladı. O Ekim sosyalistlik devrimine kadar tam olarak şekillenmemişti. Bu ceryan Ulu Ekim sosyalist devriminden sonra devam etti. Komünist Partisinin akıllı Leninist millî siyaseti sebebiyle Özbek dili ‘millî dil’ özelliğinde şekillendi ve hemen yükselerek Özbek sosyalist milletinin gelişmiş diline dönüştü.”* Dil ile devletin siyasî ilişkisinin boyutlarını gösteren Şaabdurahmanov, günümüzde de oldukça etkili olan bu ilişkinin sonuçlarını şöyle

yorumlar: “Şimdiki Özbek edebî (yazı) dilinin zenginleşmesi, gelişmesi ve mükemmelleşmesinde eski Özbek edebî dili ananeleri, halk dili, mahallî ağzlar ve halk şiveleriyle birlikte ulu Rus dilinin etkisi de güçlü oldu. Rus dili, günümüzde en ileri ve gelişmiş olarak halkları birleştirici ikinci ana dile, milletler arası dile dönüştü. O, SSCB’deki bütün millî dilleri ve millî kültürleri birleştirmede onları birbirlerine yakınlıktırma ve geliştirmede günden güne önem kazanmaktadır... Lenin dili hâline gelmiş olan Rus dilinin Sovyet halklarının ekonomi, fen ve kültürde yegâne gelişme göstermedeki kudretli rolünün yanında, Özbek diline etkisi de çoğalmaktadır” (Şaabdurahmanov 1980: 6-19). İktidara sahip olanların dil ve kültür üzerine eğilmeleri boşuna değildir. Beyinleri yönlendiren, etkileyen yol, kelimelerden dilden, kültürden geçtiğine göre onu çıkarlara göre şekillendirmek, yönlendirmek gerekiyordu. Türk lehçeleri açısından, günümüzde bunun büyük ölçüde başarıldığını Türkistan lehçelerindeki eserler göstermektedir. Yöneticiler gibi dilciler de dil ile toplum arasındaki ilişkinin bu yönüyle yakından ilgilienirler.

Dilin toplumun geleceğindeki yerini iyi bilen Fıtrat, dil konusundaki çalışma ve yönlendirmelerine 1920’li yıllarda başlar. Sovyetlerin kullandığı malzemeyle Fıtrat’ın malzemesi ortaktır, yani dildir. Herkes kendi toplumunun çıkarları için kullanır. Amaçlar için bakış açıları geliştirilir. Emperyalist ülkeler, bir milleti yok etmek için o milletin millî ve dinî ahlâkını bozarlar. Ondan sonra millî dilini çürütürler (Fıtrat 1919b: 14)

Fıtrat Türkçeye bir bütün olarak yaklaşır. Asya kıtasının en ücra köşelerine kadar yayılmış olan Türkçe konuşma farklılıklarını Türkçenin şubeleri (Fıtrat 1927a: III) olarak kabul eder. Radloff ve Samoyloviç’in tasnifleri için “çok da doğru tasnifler olmadığı malûm” diyerek “tarihi tasnif” olarak isimlendirdiği Kaşgarlı Mahmud’un *Divanü Lügat-it Türk*’teki tasnifini esas alır. Buna göre küçük kabilevî ayrılıklara bakılmaksızın hicrî beşinci (M.XI) asırda Türk dili iki önemli kola ayrılır: Birincisi “Oğuz Türkçesi”, ikincisi “Hakanî Türkçesi” veya sadece “Türkçe”dir. Fıtrat bu tarihî tasnifin önemli olduğunu ve bugünkü edebî Özbekçenin anası olan Çağataycanın Hakanî Türkçesinden olduğunu (Fıtrat 1927a: IV) belirtir. Bu devirde değişik bölge ve şehirlerde halkın kendi ağzıyla veya Soğdca konuşmalar da Hakanî Türkçesini kullandıklarını söyler.

Bu tasniften önce Fıtrat, kendilerinin kim olduğu üzerinde düşünür. Rusların Türkistan'a gelmelerinden önce genel anlamda dillerinin ve unvanlarının olmadığını söyler. Ruslar geldikten sonra "Sart" unvanı yayılmaya başlar. Sonra "Sart" sözü kabul edilmeyerek "Türk", Müslüman", "Türkistanlı" gibi unvanlar korunmaya başlanır. İnkılâptan sonra Özbek unvanı yararlı görülerek çeşitli itirazlara bakmadan kabul ettirilir (Fıtrat 1927b: 6). Fıtrat sözlerini şöyle sürdürür: "*Kendimizin Türkistanlı, Maverâünnehirli, Müslüman, Sart olduğu zamanlarda dilimiz 'Çağatay dili', edebiyatımız 'Çağatay edebiyatı' olarak kaldı. Bu Çağatay dili nasıl dildir? Türkçenin hangi şubesine girer? Tarihi nasıldır? Bunu bilmemiz gerekir.*"

Fıtrat, Çağataycanın da Hakanî Türkçesi gibi Orta Asya'da yaşayan Türk kabile ve lehçelerinin hepsinin yukarıda üstünde duran resmî, kabileler arası bir edebî dil özelliği taşıdığını söyler. Nevâî gibi diğer Çağatay şairleri de bu edebî lehçeye sadece "Türkçe" adını vererek bu lehçede oldukça fazla eserler yazılır. Fıtrat, kendi dönemindeki Özbek edebiyatı için "*Çağataycanın medenîleşerek bugünün sorularına cevap vermek isteyen, Arap, Fars sözlerinden uzaklaşıp halka yakınlaşmak isteyen başka bir şeklidir desek gerçeklerden ayrılmış olamayız*" (Fıtrat 1927b: 9) demektedir.

Fıtrat, 'Türkçe' terimiyle genel Türkçeyi kastetmektedir. Örnekler verirken 'Özbekçe' terimini kullanmaz. Çoğu zaman 'Türkçemiz' ifadesini kullanır. Bu tercihte duygusallık değil bilimsellik esastır. Dünyanın en zengin dili olduğuna inandığı Türkçenin yine dünyanın en bahtsız dili olduğunu söyler. Bir dilin zenginliği, söz dağarcığı, kelime türetme yolları ve kurallarının sağlamlığı ile olur, demektedir. Türkçede kelime sayısı çok mu sorusuna bugün evet demek mümkün değil. Ancak yüzyıllarca önce bu sorunun cevabını, Nevâî'nin *Muhakemetü'l-Lügatayn* adlı eserinden aldığını söyler. Bazı Arapça kelimelerle Türkçe kelimeleri karşılaştırarak Türkçe seçeneğin çokluğunu gösterir. Türkçe bir fiil kökünden (türemiş veya çekimli) doksan dokuz adet farklı kullanım ortaya çıktığını belirtir.

Dünyanın en zengin dili dediği Türkçenin bahtsızlığını şöyle açıklar: "*...İbn-i Sina Türk'tür, Fars edebiyatının peygamberlerinden olan Nizamî Türk'tür, Celaleddin Rumî Türk'tür. Bunlar yalnız Türk ulusunun değil, bütün*

dünyanın ulu kişileridir... Bunlar Türkçe yazsalar Türk ulusunun hâli ihtimal ki başka türlü olurdu. Bahtsızlık bundan daha fazla olur mu ki? Türk oğlu Türk olan Gazneli, Mahmud Firdevsî'yi çağırıp Türk ezilişini gösteren 'Şehnâme'yi yazsın diye her adımına bir altın versin!? Türk oğlu olan Osmanlı Hakanları öz duygularını Farsça şiirle söylemişlerdir. Kafkas Türkleri Fars dilinin hürmeti için seksen yerine 'haştat' demişlerdir" (Fıtrat 1919b).

Özbek Türkçesine Türk dilinin bir şubesi olarak bakan Fıtrat, Türkçenin temel kurallarının Özbek Türkçesi için de aslında geçerli olduğunu belirtir. Bu kurallardan ses uyumlarının Özbek Türkçesi içinde geçerli olduğunu söyler (başka bir yazıda bu konu geniş olarak ele alınacaktır). Ancak yabancı dillerin etkisiyle şehrin konuşma dilinin bozulduğunu belirtir. Özbek Türkçesinin bozulmamış aslı özelliklerini koruyan şeklini tespit için şehirden uzaklarda yaşayan, kültürel olarak bozulmamış halkın arasından derlemeler yaptırır.

“ع ے” ve “ع ھ” harflerinin “Sarf”ta gösterilen Özbek alfabesinde yer almamasının sebebini “...onların bizim dilde olmadığını gösterir” (Fıtrat 1927b: 10) şeklinde dip not düşer. Ayrıca yabancı asıllı kelimeleri asıl imlâlarıyla değil, Türkçe söylenişleriyle yazar. Türkçede olmayan “sad ص”, “dad ض”, “tı ط”, “zı ظ”, “se ث” (Fıtrat 1927b: 10) gibi harfleri kesinlikle kullanmaz. Hatta yabancı asıllı kelimeleri de ses uyumlarına tâbi tutarak yazma taraftarıdır (Fıtrat 1927c).

Fıtrat'ın dilde Türkçeciliğine başka bir örnek de eserlerinde kullandığı dil bilgisi terimleridir. 1920'lerde yazmış olduğu “Sarf” ve “Nahiv”de yer alan terimlerle günümüz Türkiye Türkçesinde yer alan terimleri karşılaştırdığımızda (Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara 1992), bu eserlerin Türkçecilik bakımından Türkiye Türkçesinden ilerde olduğunu görürüz. Bu eserlerde geçen terimlerin karşılığı olan Türkiye Türkçesindeki terimlerle karşılaştırdığımızda Fıtrat'ın eserlerindeki terimlerin %67 Türkçe asıllı, Türkiye Türkçesindekilerin %37 Türkçe kökenli terimden oluştuğu (Avcı 1995) görülmüştür. Fıtrat, kendisi terim türetir ve kullanılmasını teklif ederdi. Yabancı asıllı olan terimle Türkçe asıllı terim, bir süre ikisi birlikte kullanılır, daha sonra çoğunluğun kullandığı kalıcı olur, görüşündeydi. Örneğin fiil için “kılık”, sıfat için “turık” (Fıtrat 1927b: 15) terimlerini bu şekilde teklif etmiş, fakat bunlar tutuna-

mamıştır. Bunların yanında özne için “ege” yüklem için “kesim” terimleri tutunmuştur. Günümüzün Özbek Türkçesindeki dil bilgisi terimlerinin %50’si Fitrat’ın kullandığı terimlerdir. Bununla birlikte Türkçeye yerleşmiş ve Türkçe karşılığı olmayan Arapça, Farsça sözlere atmak taraftarı değildir. Onların karşılığı bulunup yerleşinceye kadar kullanılmaktan yanadır.

Fitrat’ın Özbek Türkçesi için tespit ettiği tarihî kaynaklar, dönemler ve tasnifler Türkiye Türkçesinde söz sahibi olmuş (R.R. Arat, F.K.Timurtaş, A.Karmanlıoğlu, M.Ergin, N.Hacıeminoğlu, Z.Korkmaz, K.Eraslan, A.B.Ercilasun vb.) bilim adamlarının bu konulardaki görüşleriyle benzerlik göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Avcı, Yusuf, 1995 Fitrat ve Dilciliği (Basılmamış Doktora Tezi) G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fitrat, Abdurauf Abdurahim oğlu
- 1919a Şark Siyaseti, Buhara.
- 1919b Tilimiz, “İştirakiyun” Sayı: 132
- 1927a En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri, Taşkent.
- 1927b Serf, 5. Baskı Taşkent.
- 1927c İmlâ Konferansı Münasebetiyle “Mearif ve Okutğuçı” No: 3, Taşkent.
- Kocaoğlu, Timur, “1971 Esir Türk Elllerinde Kültür Emperyalizmi ve Millî Uyanış”, *Türk Kültürü*, S.101, Ankara.
- Şaabdurahmanov, Ş., Askerova M., Hacıev, A., Resulov, İ., Daniyarov, H..
- 1980 Hazirgi Özbek Edebî Tili, Taşkent.